

УДК 373.5.015.31:78

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.1.17>**М. С. Касянчук**старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка**С. С. Точкова**викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОПУЛЯРНОЇ МУЗИКИ

У статті розкрито педагогічні умови формування творчого мислення учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва під час вивчення української популярної музики. У матеріалах авторами запропоновано аналіз останніх публікацій і досліджень із проблематики зазначеного феномена. Задля досягнення мети авторами використано комплекс загальнонаукових теоретичних методів дослідження: аналіз, узагальнення, порівняння. У матеріалах статті запропоновано такі умови: створення творчо-пошукових ситуацій між викладачем та учнями, здійснення педагогічного контролю за вокально-творчим розвитком підлітків разом із застосуванням на уроці проблемних ситуацій, проведення уроків музичного мистецтва із запровадженням нестандартних завдань. Сутність реалізації першої умови (створення творчо-пошукових ситуацій між викладачем та учнями) полягає у передаванні нових ідей на уроці внаслідок вирішення пошукових завдань або ситуацій, висунутих або створених викладачем під час навчальної діяльності, а також у сприянні вільним висловлюванням учнів щодо почутої музики і творчості композиторів. Здійснення педагогічного контролю за вокально-творчим розвитком підлітків разом із застосуванням на уроці проблемних ситуацій – друга умова, яка, на думку авторів, також вагомо впливає на формування творчого мислення підлітків. Сприятливий соціально-психологічний клімат на уроці, зокрема педагогічна підтримка вчителя, помірна педагогічна вимогливість, відсутність тиску керівника, – складники, потрібні для довірливих взаємних відносин між учителем музичного мистецтва і школярами під час вирішення проблемних ситуацій на уроці. Проведення уроків музичного мистецтва з запровадженням нестандартних завдань – третя умова, спричинена потребою формування у підлітків умінь приймати рішення та робити вибір, уміти співпрацювати з іншими учнями і викладачами, проявляти ініціативу, навчитися працювати з великим обсягом різноманітної інформації, самостійно здійснювати її пошук, оброблення, аналіз і зберігання для вирішення нестандартних завдань. На думку авторів, запропоновані ними педагогічні умови допоможуть розвинути творчий потенціал підростаючого покоління і сформувати у підлітків творче мислення. Перспективи подальшого розвитку цього дослідження автори вбачають у розробленні критеріїв, показників і рівнів сформованості творчого мислення в учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Ключові слова: творче мислення, учні підліткового віку, уроки музичного мистецтва, педагогічні умови, загальноосвітня школа.

Постановка проблеми. Визначаючи освіту стратегічною основою розвитку суспільства в усіх його напрямках, науково-дослідна робота має передусім розв'язувати проблеми, пов'язані з пошуком найефективніших шляхів підвищення якості загальноосвітньої підготовки учнів початкової та середньої ланки освіти, адже саме у загальноосвітній школі відбувається формування особистості молоді людини, її творчих здібностей. Формуючи творче мислення людини сучасного покоління, ми плекаємо творчу особистість, яка у майбутньому зможе вирішити будь-які нестандартні завдання та бути готовою дати відсіч усіляким суспільним викликам.

Тому питання про формування творчого мислення у підлітків під час вивчення української популярної музики нині є важливим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні положення про мислення, його роль у проблемних ситуаціях, зв'язок із певними новоутвореннями вивчали такі науковці, як А. В. Брушлинський, Г. С. Костюк, О. М. Матюшкін, О. К. Тихомиров. Теоретичні положення про психологію творчості розглядав Я. О. Пономарьов. Стратегіальну теорію творчості вивчав В. О. Моляко. Сутність дивергентного мислення у своїх працях розкривали Дж. Гілфорд, П. Торренс та інші.

Проблема визначення сутності та змісту поняття «творчі здібності» досліджувалась у працях Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Б. Теплової та інших. У роботах науковців Г. Балла, М. Махмутової, Т. Шамової розглядалися напрями організації творчої діяльності учнів засобами проблемного навчання. Питання про розвиток креативних здібностей учнів підліткового віку та особливості їх формування у навчальній і поза-навчальній діяльності вивчалися Р. Грановською, В. Дружиніним та іншими.

Аналіз педагогічних досліджень, виконаних протягом останніх років, свідчить про значний інтерес науковців до проблеми творчого потенціалу особистості, яку досліджували Л. Руденко, М. Роговенко та інші. Науковці з'ясували, що у підлітковому віці проблема розвитку творчих здібностей стоїть найгостріше, оскільки саме творчість забезпечує спроможність до самовираження та яскравої емоційної рухливості учнів цієї вікової категорії. Зіткнення особистості підлітка із безліччю складних і часом суперечливих життєвих ситуацій, ранній юнацький вік стимулює та активізує в них проявлення творчих здібностей.

Мета роботи – обґрунтування педагогічних умов формування творчого мислення підлітків під час вивчення вокальної спадщини української популярної музики.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок вивчення результатів науково-педагогічних досліджень нами визначено педагогічні умови, які ефективним чином впливають на формування творчого мислення у підлітків на заняттях із музичного мистецтва у загальноосвітній школі.

Створення творчо-пошукових ситуацій між викладачем та учнями є першою педагогічною умовою формування творчого мислення підлітків під час вивчення української популярної музики на заняттях із музичного мистецтва. Реалізація цієї умови дозволяє, по-перше, відійти від ustalених і конкретних завдань, тобто внести нові ідеї щодо вивчення теми уроку, по-друге, дозволяє висловлювати власне ставлення учнів до почутої музики і творчості композиторів, з якими вчитель ознайомлює на уроці. Головне завдання вчителя – дати змогу учню висловити власну думку та позицію, навіть якщо вона не повною мірою вірна.

Для підлітків характерною є підвищена інтелектуальна активність, стимульована не тільки їхньою природною допитливістю, але і бажанням розвинути, продемонструвати свої здібності, отримати високу оцінку. Розв'язуючи складні проблемні завдання, підлітки нерідко виявляють високорозвинений інтелект, неабиякі творчі здібності. Саме такі характерні для цього віку особливості вчитель має враховувати для планування подальшої роботи з ними.

Відомо, що прагнення до самостійності та самоствердження підлітків є головними особливостями цього віку. Виникнення різних поглядів на вокальний твір, зіткнення думок учня і вчителя створює проблемну ситуацію, яка розв'язується під час дискусії. Процес дискутування змушує учнів думати і відстоювати власну думку, активізувати весь свій набутий раніше музичний досвід. У вміло організованих дискусіях учитель допомагає учням порівнювати, зіставляти різні думки, уникаючи водночас власної авторитарності.

Під час обговорення та аналізу кращих зразків української популярної музики учні мають спиратися не тільки на основні факти, але і вміти висловлювати своє власне ставлення до цих творів. Особисте ставлення та оцінка твору розкриває індивідуальні особливості кожного учня. На основі цього можна дізнатись, які саме стилі та жанри цікавлять учнів, якій музиці вони віддають перевагу. Це дозволить учителю музичного мистецтва використовувати певні методи і прийоми, функція яких полягатиме у зацікавленні та стимулюванні учнів до роботи на уроці. Індивідуальний творчий підхід під час вивчення української популярної музики розвиває різні рівні можливостей учнів, не обмежує їх у часі та стимулює всіх до відповідей.

Під час сприймання та аналізу музичного твору з боку вчителя не має бути нав'язування свого бачення, своєї думки. Відсутність авторитаризму з боку вчителя допоможе учням самостійно окреслити своє бачення музичного твору. У різних учнів той самий твір може викликати різні асоціації залежно від індивідуальності слухача, його духовної культури. Саме тому їхні відповіді можуть бути несподіваними.

Отже, запропонована педагогічна умова дає змогу підліткам висловлювати власну думку, яка береться до уваги не тільки вчителем, але й однокласниками, що дозволить учням проводити дискусії, під час яких кожен зможе захистити власне ставлення або підтримати ідею іншого, а також учитиме учнів не тільки відштовхуватися від власної думки, але і враховувати думки інших.

Здійснення педагогічного контролю за вокально-творчим розвитком підлітків разом із застосуванням на уроці проблемних ситуацій – друга умова, яка (як і перша) вагомо впливає на формування творчого мислення підлітків. Сприятливий соціально-психологічний клімат на уроці, зокрема педагогічна підтримка вчителя, доброзичливість, помірна педагогічна вимогливість, відсутність тиску керівника, вільне висловлювання власних думок підлітками – складники, необхідні для довірливих взаємних відносин між учителем музичного мистецтва і школярами.

Основним завданням розвиваючого навчання у загальноосвітній школі є формування у підлітків активного, самостійного і творчого мислення. Створення проблемної ситуації на уроці вимагає

від учнів виникнення в них дослідницького інтересу, бажання її розв'язати, розуміння отриманого результату. Бажано так організувати заняття із музичного мистецтва, щоб у школярів з'явилися не тільки проблемні питання під час вокально-творчої діяльності, але і прагнення їх самостійно розв'язувати.

Творче мислення – це основний компонент дослідницького розуміння, коли учень сам знаходить, відкриває невідомий йому шлях до розв'язання проблеми, остаточної відповіді. Інколи в учнів виникають ускладнення під час пізнавального процесу: вони не можуть пояснити нові факти або явища, які їх зацікавили. Підлітки прагнуть відкрити або засвоїти нові відомості, нові способи розв'язання проблемних задач задля того, щоб «приборкати» протиріччя під час розуміння ними цього факту або явища.

Створити пізнавальну потребу на уроці музичного мистецтва – це означає створити проблемну ситуацію. Перед тим, як залучити учнів до процесу розв'язання проблеми, вчителю музичного мистецтва потрібно чітко визначити проблему, її формулювання, а потім уже разом із учнями вирішувати цю проблему та обґрунтовувати її рішення.

Проблемне навчання містить три компоненти: постановку проблеми, її формулювання і розв'язання (або вирішення). Небажано, щоб викладач музичного мистецтва сам ставив проблему, сам її формулював і сам її розв'язував. У такому випадку він формує у підлітків співвідносне розуміння. Доречно, якщо вчитель музичного мистецтва дозволить учням, наприклад, самостійно придумати творче завдання, що сприятиме формуванню в них часткового дослідницького розуміння. Якщо підлітки самі усвідомлять проблему, самі її сформулюють і вирішать, у них сформується дослідницькі вміння і навички розуміння цієї проблеми. Тоді робота вчителя музичного мистецтва полягає тільки в організації творчого процесу на уроці та у контролі за діяльністю учнів.

Проблемне навчання поділяють на такі різновиди: проблемне викладання вчителя музичного мистецтва і проблемне учіння школярів. Сутність проблемного викладання в тому, що вчитель музичного мистецтва на уроках систематично створює проблемні ситуації та організовує навчально-виховну роботу школярів із метою їх розв'язання.

Проблемне учіння – це організована діяльність підлітків, які, використовуючи логіку і творче мислення, аналізують проблемні ситуації, намагаючись їх розв'язати. Внаслідок проблемного учіння підлітки під керівництвом учителя формулюють нові постулати, «відкривають» для себе нову інформацію.

Інколи вчителі некоректно ставлять перед учнями проблемну ситуацію, не цікавлячись, чи

зрозуміли її школярі. Вони вважають, що створена проблемна ситуація, активізуючи розумову діяльність підлітків, автоматично призводить до усвідомлення ними зазначеної проблеми, проте це зовсім не так. Сама постановка проблеми справді є актом мислення, що потребує часто великої і складної розумової роботи. Діяльність із усвідомлення проблеми має творчий характер і вимагає такого самого підходу вчителя до її організації.

Необхідною умовою продуктивної творчості є міцне оволодіння практичними вміннями і навичками. Формування виконавських умінь і навичок – обов'язковий компонент будь-якої діяльності. Відсутність їх у вокально-хоровій роботі на уроці музичного мистецтва ускладнює роботу мислення, робить неможливим творчий пошук.

У педагогіці виділяють основні складники проблемного навчання, такі як проблемні ситуації, проблемні питання, проблемні завдання.

Враховуючи рівень самостійної пізнавальної діяльності учнів, під час навчальної діяльності на уроці викладач може використовувати методи проблемного навчання за рівнем ускладнення матеріалу:

низький рівень пізнавальної діяльності	→ репродуктивний метод;
середній рівень пізнавальної діяльності	→ пошуковий метод;
достатній рівень пізнавальної діяльності	→ проблемно-евристичний метод;
високий рівень пізнавальної діяльності	→ дослідницький метод.

Під час використання проблемного навчання на уроках музичного мистецтва бажано вчителям музичного мистецтва та учням дотримуватися таких етапів розумового пошуку: створення проблемної ситуації, формулювання етапів вирішення завдань, обґрунтування вирішення проблемної ситуації, формулювання висновків.

Створюючи на уроці проблемну ситуацію, вчитель має чітко уявляти її мету, ставити учням творче пізнавальне завдання тільки з метою активізації їхньої пошукової діяльності. Важливо, щоб підлітки, зіткнувшись із суперечливими фактами, що породжують запитання, «здивувалися», «емоційно загорілися» цим проблемним завданням або запитанням і запропонували власні шляхи його вирішення.

Ми пропонуємо такі способи створення проблемної ситуації:

– учитель музичного мистецтва пропонує для розгляду учням-підліткам інформацію, що містить суперечність. Наприклад, під час вивчення теми «Відлуння епох у музичному мистецтві» задля осмислення двох полярних понять «сучасна класика» і «вічна класика» пропонується розділитися на дві команди: «сучасники» і «прихильники вічної класики»;

– ознайомити учнів із багатоваріантними тлумаченнями того ж самого явища, факту тощо. Зокрема, під час вивчення теми у 7-му класі «Образний зміст музики» пропонується дітям розглянути, як по-різному може втілюватись образ природи у «пісенному пейзажі» пісні Б. Фільц «На полонині, на верхівці» та образ українських Карпат у «Закарпатських новелетах»;

– розглядати ситуації, в яких присутній парадокс. На уроках музичного мистецтва парадокс виявляється у формі загадки або задачі-жарту. Вивчаючи тему у 6-му класі «Як жартує музика», пропонується учням самим здогадатись, у чому родзинка жарту, слухаючи симфонію Й. Гайдна № 94 «Сюрприз».

Яскравим прикладом такої проблемної ситуації є розгляд підсумкової теми у 7-му класі «Палітра музичних образів», де учням пропонується практично створити модель музичних образів у вигляді палітри. Читаючи уривки із художніх творів, підлітки знаходять різні види образів, пригадують музичний матеріал, який прослуховували впродовж вивчення цієї теми, а потім зіставляють літературний текст із твором композитора, що вивчали.

Основною метою діяльності на етапі аналізу проблемної ситуації є осмислення проблеми кожним учнем, без чого неможлива його подальша пошукова діяльність.

Постановка проблеми створює можливість для переходу до наступного етапу – формування завдання або гіпотези. Основою гіпотези є інформаційно-пізнавальні суперечливі судження, що потребують узгодження і пояснення. Формулюючи гіпотезу, ми застосовуємо прийоми «руйнування», гіперболізації, «мозкового штурму», ставимо запитання та організуємо колективне обговорення можливих підходів до вирішення проблеми.

Під час формулювання гіпотези пропонується інформація, що підштовхує учнів до правильної думки. Вчитель організує дискусію за допомогою відкритих і закритих запитань, які спрямовують думку учнів до вирішення поставленої проблеми.

Ми перевіряємо гіпотезу за допомогою доведення правильності припущення та його обґрунтування. Задля перевірки істинності гіпотези ми здійснюємо низку дій: перевіряємо відповідність припущення інформаційно-пізнавальній суперечності; доводимо правильність висловленого припущення; з'ясовуємо, чи достатньою є кількість аргументів, чи доводять вони істинність припущення із різних поглядів; доводимо вірність кожного аргументу; перевіряємо правильність висновків.

Ця умова спонукає учнів до самостійного вирішення ситуацій і проблем, що виникли, формує в них навички використання раніше здобутих знань під час вокально-творчої діяльності, вдосконалює вміння знаходити різноманітні шляхи вирішення проблемної ситуації.

Проведення уроків музичного мистецтва із впровадженням нестандартних завдань – це необхідна умова формування творчого мислення підлітків на уроках музичного мистецтва у загальноосвітній школі. Нестандартні уроки націлені на активізацію пізнавальної діяльності учнів у шкільний час. Вони формують дух «здорової» змагальності, пробуджують творчі сили і креативність, розвивають творче мислення. Тому такі форми уроків із музичного мистецтва найбільше подобаються школярам і викликають у них творчий інтерес. Ця умова спричинена потребою формування у підлітків умінь вирішувати та робити вибір, уміти співпрацювати з іншими учнями і викладачами, проявляти ініціативу, навчитися працювати з великим обсягом різноманітної інформації, самостійно здійснювати її пошук, оброблення, аналіз і зберігання. Нестандартні форми роботи тісно пов'язані із проведенням інтерактивного навчання, що вимагає від учителя розподілення учнів на групи і виконання завдань у групах (робота в малих групах, парна робота). Колективна діяльність на уроках покращує у школярів систематизацію набутих знань. До проведення нестандартних уроків учитель має готуватися заздалегідь. Можливо, він запропонує учням на уроці музичного мистецтва підготувати цікавий матеріал і виступити як репортери; надасть консультацію із приводу того, як подати матеріал, що вибрати з великого обсягу інформації; розкаже, як правильно підготувати презентацію до своїх виступів.

Під час вивчення української популярної музики на уроках музичного мистецтва можна практикувати проєктну діяльність, яка потребуватиме підготовки кожного учня. На вступному уроці вчитель музичного мистецтва пояснить мету цього проєкту. Протягом етапу дослідження учні користуватимуться матеріалами бібліотек, Internet-мережі. Задля більшої результативності проєкту учням можна запропонувати створення брошури «Українська популярна музика» та її презентацію.

Задля підвищення зацікавленості на уроках музичного мистецтва можна активно використовувати інформаційно-комунікаційні технології навчання: презентації до уроків, додаткову інформацію у вигляді відеофільмів або концертів відомих виконавців. Все це підвищить рівень наочності на уроці і, як наслідок, сприятиме якіснішому засвоєнню навчального матеріалу учнями, зацікавить предметом.

До нестандартних завдань, до вирішення яких треба залучати учнів, можна віднести творчі завдання, що мають розв'язуватися різними шляхами. Наприклад, під час прослуховування пісні Н. Яремчука «Смерекова хата» підлітки мають інтерпретувати сутність твору різними шляхами (за вибором): скласти вірш про згадані почуття; намалювати кохання у вигляді емблеми; створити хореографічний образ; підібрати віршований матеріал до музичних образів пісні.

Можливість вибору шляху виконання завдання дозволить найповніше реалізуватись учневі, отримати задоволення від його вирішення і допоможе надалі розвинути бажання творчо працювати на уроках.

Із метою ефективного оцінювання кожного учня під час роботи у групах учитель може використовувати листок самооцінювання, коли школярі після кожного завдання самостійно оцінюють себе за шкалою, представленою на ньому.

Нестандартні форми роботи на уроці допоможуть залучити до активної діяльності всіх учнів, дозволять кожному школяру із власними здібностями, нахилами, інтересами і досвідом реалізовувати себе у пізнанні, навчальній діяльності, творчості. Проте відмовлятися від традиційних форм навчання є недоцільним, адже тільки грамотне і гармонійне поєднання старого та нового може призвести до найкращих результатів.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи вищезначене, можна з упевненістю сказати, що зусилля вчителів музичного мистецтва загальноосвітніх шкіл мають зосереджуватися на розвитку креативності мислення кожної особистості учня-підлітка, на формуванні в них інтересу до пізнання, гнучкості інтелекту, постійного творчого пошуку і прагнення до самовдосконалення. Запропоновані нами педагогічні умови допоможуть розвинути творчий потенціал підростаючого покоління. Перспективи подаль-

шого розвитку цього дослідження стосуватимуться розроблення критеріїв, показників і рівнів сформованості творчого мислення в учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Список використаної літератури:

1. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Советский композитор, 1971. С. 211.
2. Гумінська О. О. Уроки музики у загальноосвітній школі: методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2007. 104 с.
3. Загальні закономірності сприйняття інтонації. URL: http://ni.biz.ua/9/9_17/9_177264_obshchie-zakonomernosti-vospriyatiya-intonatsii.html
4. Лекція на тему: «Хоровий лад» за курсом «Хорознавство». URL: <https://ua.waykun.com/articles/lekcija-za-kursom-horoznavstvo-horovoi-lad.php>
5. Лехвицький В. В. Музичне виконання як процес інтонування. *Актуальні проблеми історії, теорії, практики художньої культури* : зб. наук. праць. 2000. Ч. 2, № 4-5. С. 154–157.
6. Мильштейн Я. И. Исполнительские и педагогические принципы К. Н. Игумнова. Мастера советской пианистической школы. Москва : Музгиз, 1961. С. 40–114.
7. Савшинский С. И. Пианист и его работа. Ленинград : Советский композитор, 1961. 271 с.

Kasianchuk M., Tochko S. Pedagogical conditions for the formation of creative thinking of adolescents in the process of studying of Ukrainian popular music

The article reveals the pedagogical conditions for the formation of creative thinking of adolescent students at the classes of musical art in the process of studying of Ukrainian popular music. In the materials of the article, the authors propose the analysis of recent publications and research on the issue of the given phenomenon. To reach this objective, the authors used a set of general scientific theoretical research methods: analysis, generalization, comparison. The following conditions are proposed in the materials of the article: formation of creative and search situations between a teacher and a student, pedagogical control over vocal and creative development of adolescents in close unity with the usage of problem situations at the lesson, introduction of non-standard tasks at the lessons of musical art. The essence of the first condition – the formation of creative and search situations between a teacher and a student – consists in transferring of new ideas at the class while solving search problems or situations put forward or created by a teacher during the educational process; promotion of free rhetoric of students concerning the heard music and the oeuvre of composers. Implementation of pedagogical control over vocal and creative development of adolescents in close unity with the usage of problem situations at the lesson is the second condition, which, according to the authors, as well as the first condition, has a significant impact on the formation of creative thinking of adolescents. Favorable psychosocial climate during the class, namely pedagogical support of the teacher, moderate pedagogical insistence on high standards, lack of pressure from an educator, are the components that are necessary for building trusting and collaborative relationships between a teacher of musical art and a student in the process of solving problem-based situations at the lesson. Introduction of non-standard tasks at the lessons of musical art is the third condition driven by the need to develop adolescents' skills for making decisions and choices, being able to cooperate with other students and teachers, taking initiative, learning how to work with a great deal of information, independently search, process, analyze and storage this information in order to solve non-standard tasks. According to the authors, their proposed pedagogical conditions will help develop the creative potential of the rising generation and form creative thinking of adolescents. Prospects for further development of this research will be related to the development of criteria, indicators and levels of formation of creative thinking of adolescents at the lessons of musical art.

Key words: creative thinking, adolescent students, lessons of musical art, pedagogical conditions, comprehensive school.